

METINLERARASI / GÖSTERGELERARASI BİR DÖNÜŞÜM ÖRNEĞİ: YUSUF KISSASI

An Example of Intertextual / Intersemiotic Transformation: The Story of Joseph

Doç. Dr. Özge ÖZTEKİN*

ÖZ

Yusuf Kıssası sadece klasik Türk edebiyatının *Yûsuf ü Züleyhâ* mesnevilerinin değil, genel olarak Türk edebiyatının ve edebiyatla birlikte çoğu sanat dalının ilgi gösterdiği evrensel konulardan biridir. Kıssayla ilgili yabancı eserler de söz konusu olduğunda, Doğuda ve Batıda yarattığı etki alanı geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Yusuf Kıssası'nın yinelemeye değişime dönüşüme ve yeniden yazmaya imkân veren niteliği, onu metinlerarası ilişkiler açısından da bir anametin yapmaktadır. Sahip olduğu motif ve izlekler aynı zamanda kıssanın değişmez evrenselleridir. Edebiyatta, tiyatrodaki, sinemada, operada ve pek çok sanat disiplininde sürekli olarak alıntılanmış, yinelenmiş, yeniden üretilmiştir. Geçmişe ait motiflerin yahut eski metinlerin çağdaş olaylara aktararak dönüştürülmesi, ister istemez yeni bir içerik yaratacaktır. Yusuf Kıssası'nın da yüzyıllar içindeki aktarımına bakıldığında; geleneksel özellikleriyle geçmişin şimdide durağan bir yinelemesi olmaktan ziyade yeni bir bağlamda yeniden yazılarak yinelenen devingen bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Dolaşımda olan değişmez özellikleri kadar, içerik ve biçimde türsel-anlamsal-yapısal birtakım değişikliklere de uğradığı açıktır. Söz konusu dönüşümlerden bazılarını ana hatlarıyla ve belli başlı örnekler üzerinde göstermeyi amaçlayan bu çalışmadaki yöntem, ilhamını Prof. Dr. Kubilay Aktulum'un Nasreddin Hoca Hikâyelerini bir "ana-metin" olarak aldığı ve yapılan kimi dönüştürmeleri anlattığı makalesinden almıştır. Önce Yusuf Kıssası'nın kaynaklarından bahsedilmiş, ardından 'türsel yeniden biçimlendirme' başlığı altında kıssanın hem Doğuda, hem Batıda edebiyat ve diğer sanat dallarındaki örnekleri listelenmiş, en sonunda da Yusuf Kıssası üzerine yapılan kimi dönüştürmelerden söz edilmiştir. Bir anametin olarak Yusuf Kıssası'nın dönüşüm ve aktarım yoluyla yinelenmesi veya yeniden yazıldığı metinlerin tespitinde ortaya çıkan malzemenin genişliği, incelemede birbiriyle bağlantılı birkaç yazıyı imlemektedir. Bu yazı, söz konusu o birkaç yazıya giriş mahiyetinde bir başlangıç olarak, Yusuf Kıssası'nın metinlerarası/göstergelerarası dönüşümlerinden bazılarını göstermeyi ve böylece bir anametin olarak taşıdığı değerler bütününe ifade etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Yusuf Kıssası, metinlerarasılık, göstergelerarasılık, aktarma, dönüşüm

ABSTRACT

The story of Joseph is one of the universal themes that attracted scholarly attention not only in *Yûsuf ü Züleyhâ* masnavis of the classical Turkish literature but also in modern Turkish literature and many branches of arts. When western and oriental works on the topic are considered, the impact of the story stretches across a wide geography. The story permits repetitions transformation and rewriting, which in turn makes it a hypertexte in terms of intertextual relationships. The motives and themes of the story are its irreplaceable universals. The story as a referent has continuously been cited, repeated, and reproduced in literature, theatre, cinema, opera and many other disciplines of art. The conversion pattern is transferred to contemporary events of the past or the old text will create a new content. This study aims to outline some of the transformations on major examples. The methodology pursued in this article was inspired by Prof. Dr. Kubilay Aktulum's article where he examined Nasreddin Hodja's stories as the hypertexte and depicted some transformations. Previously mentioned sources of stories, then the examples mentioned in the eastern and western art under the reformulation name and finally were talking about some conversion done on The Story of Joseph. The breadth of emergent materials while determining rewriting texts of the story of Joseph as a hypertexte is rich enough for several interconnected pieces of work. However, this article as an introduction endeavours to show some intertextual and intersemiotic transformations in the story of Joseph.

Key Words

The story of Joseph, intertextualite, intersemiotic, transplantation, transformation

* Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, Ankara/Türkiye, oozege@hacettepe.edu.tr

rüyalarını kardeşlerine söyleme
 yıldızları sayma güneşi ve ayı sakın anma
 ...
 sen soyulmuş elma de güzelliğe
 ...
 sen toprağa göm gömleğini sessizce
 ...
 söylediğin söz yalnız senin kalbine batıyor
 ...
 uzaktan geçen bir sessin belki
 ...
 yokladığın yokluk yokladığın yokluk tanrının
 kapısı
 sen rüyalarını kardeşlerine söyleme
 Ömer Erdem, *fıslıdayan çahlık*, KÖR¹

Mekân-zaman-sınır tanımayan, evrensel nitelikleriyle sanat eserlerine kaynak oluşturan, kültürlerarası değişmez ortak konular vardır: Varlık ve oluş, evrenin yaratılışı, ilk insan, peygamberler, tufan, cennet, cehennem, mitolojik unsurlar, aşk vs. gibi. Bunların içerisinde özellikle peygamberlerin hayatlarının ve mucizelerinin anlatıldığı konular dikkat çekicidir. Onlardan biri de, Yusuf Kıssasıdır. Kutsal metinlerde geçiyor olmasının verdiği dini duyusun yanı sıra, tarihi kültürel mitolojik yoğunluğa sahip, bireyin konumu veya aşk gibi temalarıyla da dikkat çekmiş, dilden dile aktarılmış, sayısız versiyonlara sahip, ürettiği değerlerle bütün zamanlarda geçerli, devingen diriliğiyle yaşayıp gelmiş ve yaşamakta olan bir klasiktir. Konusu itibarıyla hem Doğu hem Batı sanatlarında değerlendirilmiş zengin bir kaynaktır². Bir ‘anlatı’ olarak biçim özellikleriyle, bir ‘hikâye’ olarak içerik özellikleriyle ve bir ‘anlatısallık’ olarak da üslûp özellikleriyle ele alınarak şiirde, romanda, sinemada, tiyatrodada, balede, operada, müzikte, resimde, minyatürde vb. sürekli işlenmiş ve

pek çok ‘türsel yenidenbiçimlendirme’ örneği meydana getirilmiştir.

Kıssaya adını veren Yusuf, çeşitli kültürlerin dillerinde benzer adlarla anılan dini&mitolojik bir peygamber&kahramandır. İbrance’de ‘Yosef’-‘Yoseph’, Arapça ve Farsça’da ‘Yûsuf’, Latince ve diğer Batı dillerinde ‘Joseph’-‘José’-‘Jozep’ vb. olarak geçer. Neden böyle bir isim verilmiştir ona? Batıda da çevirileri yapılan bir Doğu kaynağı olarak İbni Arabî’nin *Füsûsu’l-Hikem*’i, bunu “Yûsuf Kelimesindeki Nura Ait Hikmetin Özü” başlığı altında isim sembolizminin detaylarına inerek açıklar (ki diğer isimler gibi o da kendi dönemiyle birlikte geçmiş-gelecek bütün zamanları imlemektedir). Yusuf, bu benzer adlandırmalar ve sessel dönüşümlerle metinlerarası boyutta “tipleşmiş bir figür olarak bir *önceden-bilinen* durumu”na (Aktulum 2013: 88) getirilmiştir. Sadece adıyla değil kişilik özellikleriyle de bu evrensel niteliğini sürdürmektedir. Yusuf, İbrahim’in torununun oğlu, İshak’ın torunu, Yakub’un oğludur. M.Ö 1300’lerde Filistin’de dünyaya gelmiş, 17 yaşından sonra Mısır’da yaşamaya başlamış ve orada ölmüştür³. Kıssanın konusu, başta kutsal kitaplar olmak üzere bu konuyla ilgili inceleme yapan araştırmacılar tarafından daha önce pek çok kez dile getirildiği için burada tekrar etmiyoruz. Hikâyenin ‘evrenseller’⁴ açısından değişmeyen motifleri rüya, hile, ihanet, kuyu, zindan, gömlek ve kurt; temaları ise aşk, güzellik, keder, ümit, kıskançlık, pişmanlık, bolluk, kıtlık, sabır, hainlik, şefkat ve ölüm olarak sıralanabilir. Kendi inanç bağlamı içinde farklı yorumlara ulaşan her anlatı gibi burada

da imgenin yoruma sonsuz elverişli olduğu görülmektedir. Yusuf Kıssası geçmişten günümüze birçok ülkede hem geleneğin gerektirdiği ortak özelliklerle aktarılarak, hem de tür-biçim-içerik açısından çeşitli dönüşümler geçirerek yeniden yazılmış önemli bir ‘anamet’in⁵dir. Sürekli alıntılanarak, yinelenerek, gönderme yapılarak, varlığı bambaşka bağlamlarda yeniden kullanıma sokularak geçmişten günümüze dek gelmiş ve güncellenmiştir. Bu durum onu ‘açık’ bir yapıt olarak ‘metinlerarasılık/göstergelerarasılık’ boyutunda karşılaştırmalı bir sorgulama nesnesi yaptığı gibi, kültürel kullanım bakımından taşıdığı ortak özelliklerle de ‘evrensel değişmezler’e sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kişi, eylem, zaman, mekân, simge, karşıtlıklar vb. düzlemde oluşan ilişkiler ağıyla çokkatmanlı bir yapı sergilemektedir.

Bizim bu çalışmamızın sınırları ise, önce konuyla ilgili kaynakların ortaya konması ve sonrasında Yusuf Kıssası üzerine şimdiye kadar neler söylendiğinden başlayarak eşsüremlî bir bakış açısıyla Türk edebiyatı, Türk tiyatrosu ve Türk sinemasında uğradığı bazı dönüşümlerin neler olduğunun belli başlı örnekler üzerinde ana hatlarıyla gösterilmesidir. Kıssanın kaynaklarından bahsederken, eserleri öne çıkan kimi nitelikleriyle alarak daha ayrıntılı bilgi için sonnotlarda bibliyografya verdik. Konuyla ilgili olarak hem Doğuda hem Batıda geçmişten günümüze neler söylendiğini, ‘türsel yenidenbiçimlendirme’ başlığı altında işledik. Bu başlık, kendi bilimsel detaylarıyla ayrı bir yazı konusu olacak kadar önemli ancak biz -bir makale

boyutunda minyatürleştirerek- o detaylardan sadece eserlerin tespiti kısmını aldık ve bibliyografik künyelerinin yine sonnotlar hâlinde dökümüne ağırlık verdik. Zira daha öncesinde konuyla ilgili hep belli bir alan içinde verilen örnekler söz konusu idi. Bu şekilde alanlararası toplu bir gösterim ile -ulaşabildiğimiz kadarıyla- Yusuf Kıssası’na dair eserleri bir arada sıralamış olduk. Ancak amacımız bir kaynak eleştirisi değil. Dolayısıyla dönüşümün metinsel boyutta nasıl olduğunu, biçimsel ve anlamsal bakımdan taşıdığı ‘öz’ler dahilinde birkaç örneğe yoğunlaşarak ifade ettik.

Yusuf Kıssası’nın Kaynakları

Metinlerarası/göstergelerarası boyutta Yusuf Kıssası sürekli yeniden yazılırken ana yatağın ne olduğu, hangi damarlardan beslendiği, kaynakların hangi açılardan ele alındığı ve nasıl değerlendirildiği gibi pek çok soru zihnimizi kurcalar. Özellikle estetik duyuş ve dilsel kuruluş yönünden sanat eserlerine kaynaklık eden iki ana damara gider Yusuf Kıssası:

Dini ve mitolojik kaynaklar

1. Kıssanın Dini Kaynakları:

Museviliğin, Hristiyanlığın ve Müslümanlığın kutsal kitaplarında ayrıntılı bir şekilde geçen kıssa, büyük oranda birbirine benzemektedir. *Kitab-ı Mukaddes*’te; Eski Ahit’in “Yaratılış (Tekvin)” kısmında, “Yusuf’un Düşleri” başlıklı Bölüm 37’den, “Yusuf’un Ölümü” başlıklı Bölüm 50’ye dek bu kıssadan bahsedilmektedir. Tevrat yorumu burasıdır. Yine *Kitab-ı Mukaddes*’te; Yeni Ahit’in “Resullerin İşleri” adlı kısmındaki Bâb 7’de de Yusuf’tan söz edilmektedir. *İnci*’e geçen epizotlar buradan alınmadır. *Kur’an-ı Kerim*’de

ise, 111 ayetlik “Yûsuf Sûresi”nde geçmektedir. Hikâye, ‘ahsenü’l-kısas’ yani kıssaların en güzeli olarak bilinir⁶.

2. Kıssanın Mitolojik Kaynağı:

Mısır mitolojisinde ve bazı Mısır halk hikâyelerinde, Yusuf’a rastlanmaktadır. Firavun Akhenaton’un annesi Tiya’nın babası olan Yuya’nın, Eski Ahit ve Kur’an’da da adı geçen Yusuf olduğu yönünde görüşler vardır. O, halktan biri olarak kendisinden önce hiçbir sıradan insana verilmeyen yetkilerle Mısır’ı yönetmiştir. Hükümdar olduğunda kendisine Zafenat-Paneah (Tsafnath-Paeneach) denilmiştir. British Museum’da bulunan ve M.Ö 1225 tarihli bir Mısır papirüsünde ise, hikâyenin özellikle Tevrat’taki yorumuyla benzeşen bir Yusuf Kıssası yer almaktadır⁷.

Tarih, tefsir, menkabe, ansiklopedi vb. diğer kaynaklar

1. İslam tarihini anlatan eserler, ahlak ve metafizik kitapları, ansiklopediler, peygamberlere dair ‘siyer-i nebi’ ve ‘kısas-ı enbiyâ’ adı verilen edebî türler⁸.

2. İsrail tarihini, eski İspanya tarihini (Endülüs dönemi, Aljama lehçesi) ve edebiyat tarihini (İslamiyet etkisindeki İspanyol edebiyatı, Aljamiado edebiyatı) ele alan pek çok yayında, Yusuf ile ilgili atıflar ve değerlendirmeler göze çarpmaktadır. Yahudi, Hristiyan ve yabancı kültürlerle ait menkabelerle günümüze kadar aktarılmıştır⁹.

Yusuf Kıssası ve Türsel Yenidenbiçimlendirme

Yenidenbiçimlendirme (Fr. Reformulation) denen kavram, “daha önce açıklananı, söyleneni ya da yazılmış olanı bir başka türlü yeniden üretme

işlemine gönderen bir yeniden biçimlendirme, oluşturma, açıklama ya da anlatma”yı (Aktulum 2013: 40) içine alır. Söz konusu yeniden üretme işlemini, sanatın farklı türlerinde meydana getirilmiş sayısız örnekte bulmak mümkündür. Türsel yenidenüretim (Fr. intergénérique) denen bu özellik, önceden yazıya aktarılmış bir metnin başka bağlamlarda yeniden yazılırken, o türü belirleyen temel özelliğin yeni bir bağlamda nasıl dönüştürüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir¹⁰. Yusuf Kıssası da kutsal metinlerden çıkıp sürekli bir alıntılanma unsuru hâline gelerek türsel bakımdan tanımlanabilir nitelik kazanmış ve şiir, roman, resim, müzik, tiyatro, opera, sinema gibi her sanat dalı onu kendi alanının bir elementine dönüştürerek yaptıkları uyarlamalarla yeniden yazma kullanımına türsel bakımdan bir takım yenilikler getirmiştir. Türsel yeniliğin tespiti ve değerlendirilmesi kadar, ‘üstmetinsel’ bakış açısıyla türlerarasılığın sorgulanması da metinlerarası/göstergelerarası bir değer taşıır. Bu önemli konuyu ayrı bir yazı hâlinde ayrıntılı olarak değerlendireceğimizi belirtip, burada sadece aktarım yoluyla yinelenen değişen ve böylece hep yeniden yazılan anametnin (Yusuf Kıssası’nın) türsel yenidenbiçimlendirme örneklerini yazar/şair/sanatçı ve eser adı biçiminde listeleyerek şimdiye kadar bu konuda neler söylendiğini derli toplu bir şekilde gösterelim:

Bir anametnin olarak Yusuf Kıssası’nın Batı ve Doğu dünyasındaki seyri

1. Kıssanın Batı’da çıktığı türsel yolculuğun kimi örnekleri¹¹: *Kitab-ı Mukaddes* etkisindedir.

1.1. Edebiyatta:

Alman Edebiyatı

Thomas Mann - *Joseph und seine Brüder* (roman)

(1. cilt: *Die Geschichten Jacobs* [1926-1930], 2. cilt: *Der junge Joseph* [1931-1932], 3. cilt: *Joseph in Ägypten* [1932-1936], 4. cilt: *Joseph der Ernährer* [1940-1943])

İspanyol Edebiyatı

Ticnor - *Poema de José* (roman)
[yazarı belli değil] - *Legendas de José* (roman)

1.2. Tiyatroda:

Mystère du Vieux Testament (anonim oyun)

Mystère de Joseph (anonim oyun)

Vendition de Joseph (anonim oyun)

Joost van den Vondel - *Joseph in Dothan* (dram, 1640), *Joseph in Egypt* (dram, 1640)

Juan Claudio Hoz y Mota - *José Salvador de Egipto y Triunfos de la inocencia* (komedi, 1709)

Charles-Claude Genest - *Joseph* (tragedya, 1711)

Alexandre-Vincent Pineux Duval - *Joseph* (dram, 1807)

M. Pierre-Marie Baour-Lormian - *Omasis ou Joseph en Égypte* (tragedya, 1807)

1.3. Resimde:

Raphael - *The Marriage of the Virgin* (1504)

Gentileschi - *Joseph and Potiphar's Wife* (1626)

Velázquez - *La túnica de José* (1630)

Rembrandt - *Joseph and Potiphar's Wife* (1634), *Joseph's Dream* (1645)

Ferrari - *Joseph's Coat Brought to Jacob* (1640)

Philipp Veit - *Joseph und das Weib des Potiphar* (1816-1817)

Peter von Cornelius - *Joseph gibt sich seinen Brüdern zu erkennen* (1817)

James Tissot - *Joseph and His Brethren Welcomed by Pharaoh* (1900)

1.4. Klasik Müzikte:

George Frideric Handel - *Israel in Egypt* (oratoryo, 1738)

Hilding Rosenberg - *Josef och hans bröder* (opera-oratoryo, Thomas Mann'ın 4 ciltlik romanı üzerine bestelenmiş, 1946-1948)

1.5. Operada:

Étinne Méhul - *Joseph en Égypte* (Pierre Baour-Lormian'ın tragedyasından esinlenerek bestelenmiş, 1807)

1.6. Balede:

Richard Georg Strauss - *Josephslegende* (1912-1914)

1.7. Müzikalde:

Andrew Llyod Webber - *Joseph and the Amazing Technicolor Dreamcoat* (2014)

1.8. Animasyon/çizgi film olarak:

Richard Rich - *Joseph in Egypt* (1992), *Joseph's Reunion* (1995)

David C. Field - *Joseph and the Coat of Many Colors* (1999)

Rob LaDuca - *Joseph: King of Dreams* (2000)

1.9. İllüstrasyon olarak:

Owen Jones - *Joseph Dreams of Wheat, Joseph Dreams of Stars, Joseph Pleases His Master, Joseph Interprets Dreams* (The History of Joseph and His Brethren, 1869)

Otto Adolph Stemler - *Joseph Becomes a Ruler in Egypt* (Standard Bible Story Readers Book Two, 1926)

2. Kissanın Doğu'da çıktığı türsel yolculuğun kimi örnekleri¹²: *Kur'an-ı Kerim* etkisindedir.

2.1. Edebiyatta:Arap EdebiyatıGazâlî – *Bahrü'l-Mahabba*Ebu'l-ferec Cemâleddin – *Zehrü'l-Anik fi Kıssa-i Yûsuf-ı Sıddîk*Ebu'hafs Sirâceddin – *Zehrü'l-Kimâm fi Kıssa-i Yûsuf Aleyhisselâm*Tâceddin Ebubekr – *Câmi'-i Letâ'ifü'l-Besâtîn*Mu'inî-i Cuveynî – *Ahsenü'l-Kasas*Fars EdebiyatıHoca Ebu İsmail – *Enîsü'l-Mürîdin ve Şemsü'l-Mecâlis*Ebu'l-Müeyyed Belhî - *Yûsuf u Züleyhâ*Firdevsî - *Yûsuf u Züleyhâ*Câmî – *Yûsuf u Züleyhâ* (1484)**2.2. Minyatürde:**Câmî – *Yûsuf u Züleyhâ*, London, British Library Or. 4122 (1585)**2.2. Televizyonda:**Farajollah Salahshur – *Joseph The Prophet* (40 bölümlük dizi, 2008)**Bir anametinin Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiyesine uzanan süreçteki seyri**1. Kıssanın Osmanlıdaki türsel yolculuğunun kimi örnekleri¹³: Dönemsel özelliklere bağlı olarak *Kur'an-ı Kerim* de, *Kitab-ı Mukaddes* de etkili olmuştur.**1.1. Edebiyatta:**Klasik Türk EdebiyatıAli - *Kıssa-i Yûsuf* (1232)Şeyyad Hamza – *Dâstân-ı Yûsuf Aleyhi's-selâm ve hazâ Ahsenü'l-Kasası'l-Mübâreke*Süle Fakih - *Yûsuf ü Züleyhâ*Rabguzî - *Kıssa-i Yûsuf-ı Sıddîk 'Aleyhisselâm* (*Kısasü'l-Enbiyâ*'nın içinde, 1311)Erzurumlu Kadı Darîr - *Kıssa-i Yûsuf* (1366)Hamzavî – *Kıssa-i Yûsuf* (*İskender-nâme*'nin içinde)Garîb - *Yûsuf ü Züleyhâ*Tebriзли Ahmedî - *Yûsuf ü Züleyhâ*Hamdullah Hamdî - *Yûsuf ü Züleyhâ* (1491)Çâkerî - *Yûsuf ü Züleyhâ* (1494)Abdülvahhâb - *Yûsuf ü Züleyhâ*Hatâyî - *Yûsuf ü Züleyhâ*Nahifî - *Yûsuf ü Züleyhâ*Kemal Paşazâde - *Yûsuf ü Züleyhâ*Taşlıcalı Yahyâ - *Yûsuf ü Züleyhâ*Gubârî - *Yûsuf ü Züleyhâ* (1572)Mehmed b. İbrahim – *Ahsenü'l-Kasas-ı Şerife* (1585)Şerîfî - *Yûsuf ü Züleyhâ*Manastırlı Celal – *Hüsn-i Yûsuf*Bursalı Hevâyî Mustafa - *Yûsuf ü Züleyhâ*Bağdatlı Abdücelil Zihnî - *Yûsuf ü Züleyhâ*Rifatî - *Yûsuf ü Züleyhâ*Köprülüzâde Esat Paşa - *Yûsuf ü Züleyhâ*Molla Hasan - *Yûsuf ü Züleyhâ*Tâib - *Yûsuf ü Züleyhâ*Halk EdebiyatıHalk hikâyeleri → *Yusuf ile Züleyha/Zeliha*Servet-i Fünûn EdebiyatıTevfik Fikret – *Kamîs-i Yûsuf* (1896)Süleyman Tevfik - *Yûsuf ü Züleyhâ* (1915)**1.2. Minyatürde:**Hamdullah Hamdî - *Yûsuf ü Züleyhâ* (6 tane minyatürlü yazması var: British Library Or. 7111, Bayerische Staatsbibliothek turc. 183, Berlin Staatsbibliothek Diez A. 135, Chester Beatty Library 428, H. P. Krauss

Özel Koleksiyonu, Jewish National and University Library)

1.3. Operada:

Halide Edip (libretto), Veda Sabra (müzik) – *Kenan Çobanları* (1916)

2. Kıssanın Cumhuriyet Türkiye'sindeki türsel yolculuğunun kimi örnekleri¹⁴: Dönemsel özelliklere bağlı olarak *Kur'an-ı Kerim* de, *Kitab-ı Mukaddes* de etkili olmuştur.

2.1. Edebiyatta:

Âşık Molla Rahim – *Manzum Hazret-i Yusuf Kıssası* (1955)

Faruk Nafiz Çamlıbel – *Yusuflar* (1969)

Arif Nihat Asya – *Zeliha* (1976)

Cemal Kurnaz – *Yusuflar Geliyor Zindanlardan* (1979)

Necip Tosun - *Kuyu* (1998)

Rasim Özdenören – *Kuyu* (1999)

Nazan Bekiroğlu – *Yusuf ile Züleyha* (2002)

2.2. Tiyatroda:

Nazım Hikmet – *Yusuf ile Menofis* (1950, kitap olarak ilk baskısı: 1967, 1998-1999 sezonunda Ankara Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenmiş)

2.3. Operada:

Nezihe Araz (libretto), Okan Demiriş (müzik) – *Yusuf ile Züleyha* (1990'dan itibaren 2008-2009, 2012 ve 2013-2014 sezonlarında İstanbul, Mersin, İzmir ve Ankara'da sahnelenmiş).

2.4. Sinemada:

Nuri Akıncı – *Hız Yusuf* (1973)

Ömer Lütfi Akad – *Düğün* (1973)

Semih Kaplanoğlu - *Yusuf Üçlemesi* → *Yumurta* (2007), *Süt* (2008), *Bal* (2010)

Faysal Soysal – *Üç Yol* (2013)

Yusuf Kıssası Üzerine Kimi Dönüşümler

Metinlerarası yöntemler bağlamında -Prof. Dr. Kubilay Aktulum'un da işaret ettiği gibi¹⁵- özellikle aname-

tinlerin ciddi düzende dönüşümü açısından Yusuf Kıssası'nın yinelenmeye alıntılanmaya atıfta bulunmaya ve yeniden yazılmaya açık olması, onu bir anametinin durumuna getirmektedir. Kıssanın 'anlatı', 'hikâye' ve 'anlatısallık' olarak yeniden biçimlendiği pek çok türdeki örneklerinin birbirleriyle alışverişini sorgulamak, aslında onun "hem metinlerarasılık boyutunu hem de dolaşımda olan değişmez yapılarının belirlenmesini" (Aktulum 2013: 79) sağlayacaktır. Bir aktarım ilişkisiyle tanımlandığı anametinsellik ölçütleri (olduğu gibi yinelenme ya da biçim ve içerik açısından kimi dönüşümlere uğrama), Yusuf Kıssası'na hem evrensel hem özgün boyutuyla geniş bir etki alanı yaratmaktadır. Ortak bir konunun sürekli olarak yeniden işlenişi, R. Barthes'ın tabiriyle 'sonsuz' bir metinlerarasılık sürecinin varlığını gösterir. Bu kıssa da değişik dönemlerde, farklı türlerde, yerli-yabancı pek çok şair/yazar/sanatçı tarafından hep yeniden işlenerek aktarılmıştır.

Aktarma olgusu, ya olduğu gibi ya da bazı değişikliklerle gerçekleşir. Bu anlamda yeniden yazma yöntemi, bir aktarma işlemidir. Aktarım sırasında yeni anlam olanaklarının yaratılması, yeniden yazma yönteminin aynı zamanda bir dönüştürme işlemi olduğunu da gösterir. Bu şekilde yeni bir metin üretilirken bir izleğin, motifin, metaforun, betimlemenin yinelenerek yeni bir metne uyarlandığı ya da yeni bir bağlamda söylendiği görülür. Yineleme, körü körüne bir tekrar değil tekrara dayalı bir yaratıcılıktır sanatçının dokuduğu kendine ait metin içerisinde. Kierkegaard, 'tekrar ve anımsama' formülünde ne der?

Anımsama, geriye doğru tekrarlanır. Tekrar ise ileriye doğru anımsanır. Tıpkı Tanrı'nın evreni yaratması gibi. Dikkat edilmesi gereken şudur: Aynı şeyin geri gelişi değildir o. Deleuze'ın *Fark ve Yineleme*'sinde anlattığı gibi, daima bir yenilik vardır onda. Olup bitmiş olanın yeniden mümkün olmayı geri gelişidir yineleme. Tam da bu noktada, bellek (hafıza) ile benzerler birbirine (bu açıdan iki sanatı, şiiri ve sinemayı akla getirir. Gerçek olanı mümkün, mümkün olanı gerçeğe dönüştürme eylemi vardır ikisinde de). Felsefi boyutta bir düşünce dizgesi olarak yenilik niteliği taşıyan yinelemenin metinlerarası süreçteki karşılığı da yeniliktir, ya olduğu gibi ya da kılık değiştirerek. Yenidenyaratım gibi bir ortak paydada buluşurlar. Dönüşüm, yerel ve evrensel düzlemde de sorgulanabilecek verilere sahiptir. Bu konuda tarih ve coğrafya kadar bellek de insana hizmet eder. Belleğin hem geçmişe hem geleceğe salınımı, sahip olduğu dirilik yerleşiklik süreklilik ve yeniden yaratma algısı ile ilişkilidir (bu anlamda, edebiyatın da tek başına bir bellek özelliği göstererek kolektif hafızanın hatırlama eylemine dönüştüğünü söylemek çok da yanlış olmaz). İnsanlığın ortak belleğindeki söylem, yüzyıllar boyunca aktarılan unsurlardır. Aktarma işlemi, hareket ve devinim kavramlarıyla birlikte hep sonsuz bir dönüşümün varlığını gösterir; tıpkı hayat ve evrendeki ebedi dönüşüm gibi. Bu benzetmeyle, dönüşüm algısını metinlerarasılıktan önce metafizik boyutta bir 'var oluş' meselesi içinde tanımlamış olduk. Neden? Çünkü sanatta yaratılan ve duyuş açısından 'var oluşun' merkezinden

gelen her metafor, yeniden yorumlanmaya ve yeniden keşfedilmeye açıktır. Böylece kadim bilgiler de bir kez daha yeniden çağdaşlaşır. Dönüşümün metinlerarası bir olgu olarak karşılığı ise, konum ve bağlam değişikliğidir. Bu da beraberinde 'çokdeğerlilik' niteliğiyle evrenselliği getirir. Değişiklikler, biçimsel ve anlamsal düzlemde meydana gelir. Biçimsel dönüşümler çeviri, koşuklaştırma, düzyazılaştırma, ve zindönüşümü ve biçemdönüşümü (indirgeme, genişletme, kipseldönüşüm) üzerinden; anlamsal dönüşümler ise, öyküsel dönüşüm (elöyküsel ve benöyküsel dönüşümler) ile edimsel dönüşümler üzerinden gerçekleşir¹⁶. Yusuf Kıssası, her iki düzlemde de çoksesli uygulamalara açık dönüşümler geçirmiştir. Bu değişiklikler sırasında ortak yapı ve işlevlerin yinelenmesiyle de kültürlerarası evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Yusuf Kıssası'nın edebiyat, tiyatro, sinema gibi sanat dallarındaki dönüşüm örneklerine bakıldığında, biçimsel dönüşümlerin daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bir anlatı olarak biçim ile ilgili değişiklikler içerisinde çeviriler önemlidir. Özellikle klasik Türk edebiyatındaki örnekler söz konusu olduğunda, 'çeviri' açısından önemli olan bir başka unsura 'terceme' kavramına da değinmek istiyoruz¹⁷. Anlatının köken olarak geldiği kutsal kitaplardan biri İbranice-Aramice-Grekçe, diğeri Arapçadır. Hem kutsal kitaplardaki Yusuf Kıssası, hem de Fars edebiyatının ünlü mesnevi şairi Câmî'nin *Yûsuf ü Züleyhâ*'sı Batı ve Doğu dillerine pek çok kez çevrilerle tercüme edilmiştir¹⁸. Arapçadan Osmanlıcaya, Osmanlıcadan Tatar-

ca ve Rusçaya çevirileri olduğu gibi; Farsçadan Fransızcaya, İngilizceye, Almancaya, İtalyancaya yapılan çeviriler de mevcuttur¹⁹. Bu da, anametnin ve altmetnin bağlamında sadece coğrafi anlamda geniş bir yaygınlık alanı değil kültürel anlamda da yoğun bir etki sürecinin meydana geldiğini gösterir. Yalnız Batı terminolojisindeki ‘çeviri’ eşittir ‘terceme’ değildir Doğu terminolojisinin özellikle modern öncesi döneminde. Daha doğrusu, tercemenin çeviriyi de karşılayan yanı vardır ama kaynak metne tam bir bağlılık göstermez ve dolayısıyla “bugünkü ‘çeviri’yi aşan bir anlam taşır” (Levend 1984: 80). Mutlak anlam arayışı içerisinde kendi algı ve anlayışlarını da metne yansıtan şairler, kanonik bir eseri her yazışlarında anlamı da yenidenüretip yenidenyapılandırarak dönüştürebilecek potansiyele sahiptirler: “Çevirdikleriyle, katkılarıyla, sırasında çıkardıklarıyla dönüştürdükleri kaynak metinler onlara kalıplar sunuyor; düşüncelerini, isteklerini ya da arayışlarını bu kalıplar içinde yazıya getirirken yeni ‘keşifler’ yapıyorlardı” (Kuru 2014: 20). Bu yüzden şairler birebir tercemededen çoğunlukla uzak durmuşlar, yoruma giderek kendi kültürel birikimlerini ve çağrışım dünyalarını da yansıtmışlardır. Bireysel katkının devreye girmesi, ‘telif’ unsurunu da beraberinde getirmiştir. Bazen de terceme ‘uyarlama’ gibi algılanmış, belli kalıplarla özgün bir biçimde yeniden yazılmıştır. Kaynak metin ile doğru- dan veya dolaylı etkileşim, ona ulaşma ve onu anlama, ondaki parçaların yeni bir düzenlemeyle kullanımı ya da onda saklı bir anlamı açma ve yeniden keşfetme amacıyla metni genişleterek,

eksilterek ya da diğer kaynaklarla besleyerek bir yenidenüretme yapılmıştır. Zaman içinde üretilen her metin de başka metinlerin kaynak metni olmuştur. Bazen anametinden alınan bir sözcük ya da bir anlam etrafında bir veya birkaç beyit daha oluşturulduğu görülürken, bazen de anametnin ile aynı fikrin Arap ya da Fars kültürüne ait unsurlardan arındırılmış olarak sözgelimi yerli unsurlarla zenginleştirerek verildiği örnekler rastlanmıştır. Böylece yazınsal özgünlük yakalanarak, çeviri algısından uzaklaşmıştır. Şeyyad Hamza, Erzurumlu Kadı Darir, Kemal Paşazâde gibi şairlerin mesnevileri, çeviri olmayıp doğrudan te’lif niteliği taşıyan eserlerdir. Bunların arasında özellikle Hamdullah Hamdi’nin mesnevisi, Molla Câmî’ninkine naziredir ve metinlerarasılık açısından da dikkat çekici bir yenidenyazma örneğidir. Nazire olmasına karşılık, ondan ayrılan yönleri de bir hayli fazladır. Gubarî’nin mesnevisi ise, Câmî ve Hamdî’ye naziredir.

Yusuf Kıssası’nın bir anlatı olarak Türk edebiyatında uğradığı başka bazı biçimsel dönüşümler de vardır. Düzyazılaştırma örneklerinden bazıları: Necip Tosun ve Rasim Özdenören’in aynı adlı *Kuyu* hikâyeleridir. Koşuklaştırma örneklerinden bazıları: Klasik Türk edebiyatında Şeyyad Hamza, Süle Fakih, Erzurumlu Kadı Darir, Tebrizli Ahmedî, Çâkerî, Hatâyî, Nahîfî, Kemal Paşazâde, Taşlıçalı Yahya, Gubarî, Şerîfî, Manastırlı Celâl’in mesnevileri ile Ali ve Haliloğlu Ali’nin dörtlülükleri; Servet-i Fünûn edebiyatında Tevfik Fikret’in *Kamîs-i Yûsuf* manzumesi; Cumhuriyet devri Türk edebiyatında Aşık Molla Rahim’in mesnevisi, Faruk

Nafiz Çamlıbel'in *Yusuflar* dörtlüğü ve Arif Nihat Asya'nın *Zeliha* rubaisidir. Vezindönüşümü örneklerinden bazıları: Klasik Türk edebiyatında 12'li hece ölçüsü ile Ali, 7'li hece ölçüsü ile Haliloğlu Ali, aruzun "fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün" kalıbı ile Şeyyad Hamza, Süle Fakih, Erzurumlu Kadı Darîr, Tebrizli Ahmedî, aruzun "mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ülün" kalıbı ile Çâkerî, Nahîfî, Kemal Paşazâde, Taşlıcalı Yahya, Şerîfî, aruzun "fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün" kalıbı ile Gubârî; Cumhuriyet devri Türk edebiyatında ise, 11'li hece ölçüsü ile Âşık Molla Rahim'dir.

Biçimsel dönüşümlerden sonuncusu, biçemdönüşümüdür. Biçem yani üslup, anlatısallık olarak karşımıza çıkar. Edebiyat, tiyatro ve sinemada bir anlatısallık olarak Yusuf Kıssası'na baktığımızda; indirgeme, genişletme ve kipseldönüşüm üzerinden bazı değişikliklere uğradığını görürüz. Edebiyatta, şairlerin tasarrufuna bağlı olarak kıssanın kurmaca dünyası içerisinde bazı motif, olay ve kahramanların indirgeme yoluyla çıkartıldığı ya da genişletme yoluyla eklendiği görülmektedir. Örneğin klasik Türk şiirindeki ilk dönem metinlerine bakıldığında, Fars kültürüne ait unsurların özellikle çıkarılarak yerine destan ve masal unsurlarının yerleştirildiği gözlemlenmektedir. Sonraki dönemlerde ise tam tersi olmuş ve bu öğeler çıkarılmıştır. Eseri yazıp bitirdikten sonra şairinin yeniden metne döndüğü ve üzerinde ekleme-değiştirme yaptığı mesneviler de mevcuttur (örneğin Ali'nin mesnevisi böyledir). Bu, bir çeşit 'öz-yenidenyazma' sayılabilecek bir kullanımdır. Konu Yusuf Kıssası gibi çok bilinen bir öykü olunca, olay

anlatımında benzerliklere rastlamak mümkündür ama şairlerin üslubuna bağlı olarak yaptıkları özgün tasarruflar, birer kilit noktası şeklinde mutlaka devreye girer. Mitolojik simgeler ve arketiplerin metinlerdeki kullanım yoğunluğu, Kur'an ve hadislerden yapılan alıntılarla/iktibaslarla desteklenen ifadeler, şairlerin kendi duygu ve düşüncelerine göre oluşturduğu yeni ayrıntılar, mucizeler ve olağanüstülükler, bazı olaylara bağlı olarak gelişen yan hikâyeler, merkezinde Kur'an olmasına rağmen Tevrat yorumlarının da işin içine girmesi ya da mesela sadece bir örnekte görülen eski Mısır mimarisine ait izler ve yine aynı örnekte görülen ve diğerlerinde benzeri olmayan başka bir aşk anlatısına (Leylâ ve Mecnûn) yapılan gönderme gibi çeşitli faktörlerle biçem dönüşümünün daha çok genişletme üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Her iki yöntemde de, anlatının anlamı kısmen değişikliğe uğramakla birlikte ana hikâyenin klasik kurgusu, ortak bağlamın değişmesine bir yere kadar izin vermektedir. Servet-i Fünûn edebiyatında, Tevfik Fikret indirgeme yoluyla asıl anlatmak istediği konuyu dolaylı olarak söylemesine fırsat veren bir bölümü almıştır. Ama bunu anlatırken Yakup'a ve Yusuf'a yüklediği değerlerle de onların kişilik özelliklerini genişletmiştir. Tiyatroda ise Nazım Hikmet, zindandaki Yusuf'un yanı başına koyduğu Menofis karakteri ile onunla tamamen zıt karaktere sahip bir kişiliği oyununa ekleyerek genişletme yapmıştır. Kipseldönüşüm ise, bir kipten başka bir kipe geçerken sözgelimi kıssanın romana, hikâyeye aktarımı veya operaya, tiyatroya, sinemaya uyar-

lanmasıyla oluşan biçimsel, izleksel vb. değişiklikleri kapsar. Mesela Necip Tosun, Rasim Özdenören, Nazan Bekiroğlu, Halide Edip, Nezihe Araz, Nazım Hikmet, Nuri Akıncı ve Semih Kaplanoğlu metinleri, kipseldönüşüm bakımından kendi türleri içerisinde zengin verilere sahiptir.

Yusuf Kıssası bir hikâye olarak taşıdığı izleklerle anlamsal dönüşümlere de uğramıştır. İçerik bakımından eylem bir yerden başka bir yere aktarılırken öyküsel bir değişiklik olabildiği gibi olayın akışında edimsel bir değişiklik de olabilmektedir. Bir hikâye olarak Yusuf Kıssası'nın edebiyat, tiyatro ve sinemada uğradığı anlamsal dönüşümler incelendiğinde, özellikle öyküsel dönüşümlerin daha fazla karşımıza çıktığı söylenebilir. Bu da iki şekilde meydana gelmektedir: Metnin eylemi ile altmetninin eylemi arasındaki izleksel benzerlik&ayırım elöyküsel dönüşümü, daha önce yazılmış esere yazarın&şairin kendi izleksel anlamını vermesi benöyküsel dönüşümü işaret etmektedir. Örneğin klasik Türk edebiyatındaki mesneviler ile Cumhuriyet devri Türk edebiyatındaki Nazan Bekiroğlu metni, Yusuf Kıssası'nın birer elöyküsel dönüşüm örneği olarak düşünülebilir. Klasik edebiyatta özellikle Hamdullah Hamdî, *Yûsuf ü Züleyhâ'sı* ile mesnevideki 'aşk hikâyesi' boyutunu öne çıkarmıştır. Züleyha'yı fiziksel ve ruhsal özellikleriyle etrafıca anlatarak bir ana karakter yaratmıştır. Bu, Osmanlı sahası mesneviciliğinde Hamdullah Hamdî'den öncekilerde görülmeyen bir durumdur. Zira, Kur'an'da Züleyha'nın adı geçmez. O, Yusuf'u baştan çıkarmaya çalışan ve zindana

attırdıktan sonra da bir daha kendisinden söz edilmeyen Mısırlı azizin karısıdır. Mesnevîde, bu yeni karakter ile anlatıya yeni olaylar ve yeni mekânlar ilave olmuştur. Aşk hikâyesinin işlenişi içinde Yusuf da -Kur'an'daki kıssadan farklı olarak- Züleyha'nın aşkına karşılık veren, onunla evlenen ve çocukları olan bir erkek kahraman olarak okuyucunun karşısındadır. Benöyküsel dönüşümler de hayli yaygındır. Edebiyattaki kimi örnekler şöyle sıralanabilir: Tevfik Fikret, *Kamîs-i Yûsuf* ile evrensel bir izlek olan umut sayesinde metinlerarası dönüşümü gerçekleştirerek bağlamı da değiştirmiştir. Klasik aşk anlatısındaki izlek, dönemin siyasi koşulları etrafında yerini karanlıktan aydınlığa çıkma umuduna bırakmıştır artık. Dolayısıyla hikâyedeki simgeler ve kahramanlara atfedilen değerler de genişlemiştir. Benzer bir anlamsal dönüşümle yenedenyazma eylemi de, Cemal Kurnaz'ın *Yusuflar Geliyor Zindanlardan* adlı şiirinde görülmektedir. Ahlaki kaygılar, yine umut izleği çerçevesinde çoğullaştırılan Yusuflar ile verilmektedir. Rasim Özdenören'in *Kuyu'sunda* da, ontolojik kaygılar söz konusudur. Hikâyenin bir bölümünde, Yakup'un Yusuf'u, dolayısıyla mutlak gerçeği araması; varlık sorunsalı kapsamında 'arayış içindeki insan' izleğiyle adeta yenedenyazılmaktadır. Yusuf'un iç çatışmalarını anlatırken, aslında genel olarak insanın başına gelenlerle kader olgusu ve nefis mücadelesi arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır. Olay örgüsü ve kurgu yönünden anlamsal bir dönüşüm gerçekleşirken, anametle bağlantı noktaları sadece arka plandaki semboller ve arketiplerdir. Başlık bile

-tıpkı Tevfik Fikret'in şiirinin başlığı gibi- bu anlamda bir 'yanmetinsellik' vurgusu olarak tek başına önemli bir metinlerarasılık işaretidir. Tiyatroda yine Nazım Hikmet, *Yusuf ile Menofis* ile belirgin bir anlamsal dönüşüm gerçekleştirmiştir. Hikâyenin Tevrat yorumunu esas alarak yeniden yazmıştır. Anametindeki Yusuf algısını geleceğin dışına çıkararak, ana karaktere yüklenen değeri tersine çevirmiştir. Yani Tevrat'ta Yusuf nasıl övülerek göklere çıkarılıyorsa bu tiyatro metninde de o derece kötülenerek yerle bir edilmiştir. Parodik, alaycı, ironik bir değişimdir bu. Sinemada yine Semih Kaplanoğlu'nun *Yusuf Üçlemesi*, kıssaya yaptığı telmihle benöyküsel dönüşümü göstergelerarası boyutta ortaya koymaktadır.

Aslında *Yusuf Üçlemesi* filmi; yenidenüretimde meydana gelen göstergelerarası dönüşümün biçimsel ve anlamsal boyutta tipik örneği olarak ayrıca üzerinde durmayı hak ediyor. Senaryoları Semih Kaplanoğlu ve Orçun Köksal tarafından yazılan, yönetmenliğini Semih Kaplanoğlu'nun yaptığı *Yumurta* (2007), *Süt* (2008), *Bal* (2010) filmlerinden oluşan bir üçleme var karşımızda. Üçlemede, dilsel göstergenin görsel göstergeye dönüştüğü ikonotext bir metin bütünlüğü söz konusu. Dilsel koddan görüntüsel koda geçiş sürecinde, benzerlik-koşutluk kurma yoluyla yeniden yorumlamaya gidilmiş. Hikâyenin temelini inilmiş ama olay kurgusu, olayın geçtiği yer ve zaman, şahıs kadrosu gibi pek çok özellik değiştirilerek yazarın verdiği anlamla yeniden kurulmuş. Kıssa, senaryonun yazımında bir referans olarak mevcut. Ancak filmin hikâyesi ile

kıssa arasında çok büyük paralellikler yok. Üçlemenin bütün hikâyesi Yusuf Kıssası değil ama hikâyelerden biri Yusuf Kıssası. Filmdeki alegorik ifadeler, sembolik dil ve imgesel anlatım; tasavvufi, ontolojik, ezoterik, mitolojik, psikolojik başka motiflerle de kurulan bağlantıyı gösteriyor. Özellikle bu kıssaya yapılan anıştırma, alıntı ve göndermeler ile izleksel bir koşutluk oluşturulmuş. Belli bir anlam sürekliliği görülüyor. Üçlemede, Yusuf Kıssası'ndaki önemli motiflerden kuyu, rüya ve ihanete yapılan göndermeler söz konusu. Kuyu hem kader, hem taşradır Yusuf için. *Yumurta*'da, kendini rüyasında bir kuyudan çıkmaya çalışırken görür. Metafizik bir yolculukla indiği bu içsel mağaradan çıkışı, onun ontolojik anlamda geçirdiği dönüşüme bağlı olarak aslında yeniden doğuşudur. Kıssadaki Hz. Yusuf'un rüyaların sırrına vakıf olması gibi, bu üçlemedeki Yusuf'un hikâyesi de bir rüya mantığıyla kurulmuş gibi. Hayal-hakikat-yaşantı üçgeninde eritilenler, güçlü bir şiirsellikte yansıyor perdeye. Özellikle *Bal*'ın ilk sahnelerinde küçük Yusuf rüyasını anlatıyor babasına ve babası da bu rüyayı kimseye anlatmamasını istiyor tıpkı kıssada olduğu gibi. İhanet ise, tersine bir söyleyişle -J.Kristeva'nın "simetrik olumsuzlama"sını hatırlatan bir tersyüz etme eylemiyle- sadakat motifi üzerinden verilmiş. Kıssada, Yusuf'u kıskanan kardeşleri ona ihanet edip kuyuya atıyorlardı onu. Filmde ise, izleksel boyutta benöyküsel bir dönüşümle, okuldaki sıra arkadaşı Yusuf'un işlediği suçu üstlenir ve onu ele vermez. Dolayısıyla sadakat kavramı üzerinden yeniden

kurularak ihaneti tersinden düşündüren bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Kameranın konumu, hareketi, çekim açısı gibi farklı anlam aktarımlarıyla izleyiciye sunulan özgür yorum alanı; göstergeler arasındaki ilişkiyi de farklı biçimlerde okunabilecek çoğulluğa taşımış. Şiirde de bu durum önemlidir. Dolayısıyla şiir gibi sinemanın da, tamamlandıktan sonra bitmediği ve her okumada/izlemede farklı zamanlarda farklı anlamlar ürettiği değişmez bir gerçektir. *Yumurta*'daki sembolik anlatım ve metafizik arka plan, *Süt*'teki soyutlamalar, *Bal*'daki evrensel dilin yalnlığı; üçlemenin kurgu ve senaryodaki başarısını da açıklıyor aslında. Üçleme içerisinde her bir filmin ayrı önemi var ve biri diğerini tamamlıyor ama *Bal* manevi gerçeğin, kolektif bilincin olgusal düzlemde algılanması yönüyle biraz daha önde. Diğer iki filmdeki pek çok kapalı noktaya açıklık getiriyor. 'Öz' söz konusu olduğunda her yönden daha saf, sade ve inceltmiş bir yapısı var. Kıssa, ana kahraman üzerinden zamanda geriye doğru giderek insanın ontolojik hakikatine temas eden *Yusuf Üçlemesi* ile yeni bir iletişim alanına kavuşmuş. Ana kahraman Yusuf'un Nejat İşler'in oynadığı olgunluk dönemini *Yumurta*, Melih Selçuk'un oynadığı ilk gençliğini *Süt*, Bora Altaş'ın oynadığı çocukluğunu ise *Bal* anlatıyor. İlk filmde, kahramanımız Yusuf şairdir ve sahafılık yapmaktadır. *Yumurta*'daki bir sahne dolayısıyla anlarınız ki, Bal adında bir şiir kitabı vardır. Aslında bu işaret, serinin üçüncü filmine de bir göndermedir; tıpkı kapıya gelen sütçü gencin, ikinci filme gönderme olması gibi. Onun hayatı ve başından geçenler, tıpkı

Hz. Yusuf'ta olduğu gibi, bir bakıma insanın/insanlığın öyküsüdür. *Bal*'da, Yusuf'un babası Yakup (Erdal Beşikçi-oğlu) ile karşılaşırız. Yakup'un mesleği balcılıktır, arıları vardır. Yusuf'a "oku" diyen, onun rüyasını dinleyen, onu en iyi anlayan kişidir. Bir bakıma bu dünyaya ait olmayandır Yakup. Kıssadaki Hz. Yakup ile ilişkilendirilir. Filmdeki baba-oğul ilişkisi, kıssadaki benzemektedir. *Bal*'da, Yusuf'un kekemeliğinden dolayı kısık sesle adeta fısıldayarak konuşabildiğini görüyoruz. Ruhsal bir dili ifade ediyor bu fısıldama. Tıpkı şiir gibi! Söylemek ve susmak, ses ve sessizlik. Zaten geriye dönüp *Yumurta*'ya ve *Süt*'e baktığımızda da, fısıldamanın şiir olduğunu anlıyoruz. İşte tam burada, 'yanmetsellik' niteliğiyle yazımıza epigraf yaptığımız Ömer Erdem'in *fısıldayan çalılık* başlıklı şiirine uzanabilir ve bu şiir ile *Yusuf Üçlemesi* arasındaki benzer göstergeleri, yoruma dayalı boşluk ve arakesitleri Yusuf Kıssası bağlamında değerlendirebiliriz. Böylece 'şiir üzerinden düşünmek' meselesi, sinemanın görsel dilini de yanına alarak türlerarası yeniden keşfedilecek bir ruh iklimine doğru yürür. Ayrı bir yazı konusudur bu da. Anlamsal dönüşüm açısından her ikisinin de şiir&sinema ekseninde sahip oldukları çoğul değerlerle en üst noktaya taşıdıkları ontolojik anlam, incelik&derinlik&yalnlık nitelikleriyle büyük hakikate ulaştıracaktır bizi.

Yine *Yusuf Üçlemesi* ve *fısıldayan çalılık* ile birlikte *Kuyu*, *Yusuflar Geliyor Zindanlardan*, *Yusuf ile Menofis* ve *Kamîs-i Yûsuf* metinleri, anametindeki bazı motiflerin bağımsız birer izlek olarak yinlendiği mikro anlatılar

biçiminde değerlendirmeye de açıktır. Zira dönüşüm unsurlarından biridir yineleme. Minimal düzeyde özel bir anlatısal yapı olarak yinelenen unsurlar, farklı işlevlerinin yanı sıra kalıplaşmış ve değişmez nitelikleri de olan ‘motif’ kavramını temellendirmektedir. Greimas ve Courtès’in “belli bir kültürel evrenin değişik anlatılarında dolaşıp duran, birer değişmezlik özelliğine sahip, bağlam ve anlam değişikliğine karşın yinelenen tümcelerarası figüratif birimler” olarak tanımladığı motifler (aktaran Aktulum 2013: 94), mikro anlatı meydana getirirler. Yusuf Kıssası’ndaki rüya, gömlek, kuyu, zindan gibi motiflerin de yukarıdaki eserlerde bu şekilde işlendiğini söyleyebiliriz.

Nitekim yineleme işlemi (sadece motif yinelemesi değil benzer yapı ve içeriğin yinelenmesi de), edebi metinler söz konusu olduğunda klasik örneklerle dek uzanmaktadır. Özellikle Osmanlı mesnevileri; kurguda belirgin olan temel yapının yinelenmesi, belli bölümler hâlinde düzenlenen, içeriğin anametnin bilinen yapısına uygun olduğu, hikâyede indirgeme ve genişletmeye nispeten daha az gidildiği örnek metinler olarak bu bağlamda okunabilir. Dolayısıyla söz konusu klasik mesnevilerde yenidenyazma kullanımı daha çok kurgu üzerinden ilerlerken, Servet-i Fünûn ve Cumhuriyet dönemi edebiyatına ait örneklerde farklı okumalar ve doğrudan göndermelerle içeriğin yenidenyazıldığı görülmektedir. Sadece edebiyat değil, anametnin diğer sanat dallarındaki türlerarası yolculuğunda da (tiyatro, sinema, opera vb.); yinelemeler, anlamsal-biçimsel dönüşümler, evrensel bildirisi olan iz-

lek ve yapılarla Yusuf Kıssası daima varlığını sürdürmüştür.

Sonuç

Yusuf Kıssası’nın içerik (gösterilen) ve biçim (gösteren) düzleminde gerçekleştirilen sayısız dönüşümleri; ona hem metinlerarasılık yolunu açan bir yenidenyazma özelliği kazandırmış, hem de Doğudan Batıya geniş bir coğrafyada kültürlerarası yoğun bir etki alanı yaratmıştır. Her ‘açık yapıt’ gibi aktarım yoluyla yenidenyazılan metinler de, metaforik yapıları imgelerle dokuyan çokkatmanlılık özelliği sayesinde soyut gerçekleri somut göstergelerle görünür hale getirmişlerdir. Kıssa hem bütün olarak, hem de bazı motifleriyle sürekli yenidenyazılmıştır. Alıntı, yineleme ve göndermeler yoluyla farklı seviyelerde değişik düzenlemelere gidilmiştir. Kıssanın yenidenyazılarak yeni bağlamlarda kullanıma sokulması, alanlararası uyarlamalara açık bir gösterge konumuna geldiğini işaret eder. Dönüşümün önemli unsurlarından biri olan yinelemeler, ya kılık değiştirerek ya da olduğu gibi karşımıza çıkmaktadır. Biz burada birkaç örnek üzerinde yoğunlaşarak kimi dönüşümleri ana hatlarıyla göstermeye çalıştık. Değişimin nerelerde olduğunun tespiti kadar, değişmeyen ortak özelliklerle belirginleşen evrensel niteliğin de altını çizmek istedik. Yusuf Kıssası, türsel, işlevsel, yapısal özellikleri ve ortak referanslarıyla tam bir anametnin niteliği taşımaktadır. Kıssadaki klasik/geleneksel olay örgüsünün, şahıs kadrosunun ve kültürel unsurların yeniden yaratıldığı örnekler metinlerarası/göstergelelerarası düzeyde okunduğunda, geçmiş şimdide yeni bir bağlamda aktararak

devingen bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Farklı örneklerdeki ortak yapıyı belirginleştiren bütün dönüşümler ve benzerlikler, anametindeki malzeme her kültürün kendine göre nasıl içselleştirdiğini gösterirken Yusuf Kıssası'nın evrenselliğini de vurgulamaktadır. Dolayısıyla metinler üzerinden metin içi ve metinlerarası sorgulamalar yaparken, metin dışı boyutta da 'klasik'-'evrensel'-'devingen' terimlerindeki ortak ve değişmez 'öz'ü düşünmek mümkün olmaktadır. Yusuf Kıssası gibi sürekli yeniden yazılarak devingenliğini diri tutan, çağlar boyu aktarılan, yineleme ve değişimlerle dönüşerek varlığını farklı ortamlarda sürdürebilen eserler, bu açıdan klasikleşmiş evrensel yapıtlardır. Ana kaynaktan kendi mizaçlarına göre yeni değerler üreten anlatıcılar değişmektedir sadece. Yoksa kök olarak hikâyeye hep vardır. Aşk-umut-arayış gibi evrensel izlekler, ontolojik ve metafizik bağlamda kurulan varlık algısı hiç değişmemektedir. Bazı ideolojik değişimlere uğradığı örnekler olmuştur. Hikâyenin izleğiyle oynanan anlamsal dönüşümler içerisinde, zaman ve mekân çerçevesinde içeriksel bir değişikliği öne çıkaran öyküsel dönüşümlerle çokça karşılaşmaktadır. Kıssanın 'anlatı'-'hikâyeye'-'anlatısallık' olarak yeniden biçimlendiği pek çok türdeki örnekleri; bize bir yandan dolaşımda olan değişmez yapılarının neler olduğunu gösterirken, bir diğer yandan da sahip olduğu metinlerarası/göstergelerarası çoğulluğu işaret etmektedir. Bugüne dek her türde, o türün kendi koşulları içinde tek tek veya tür içindeki benzerleriyle karşılaştırılmalı olarak incelemeler yapılmışken

-ki bu tip çalışmalar, özgünlüğü belirlemek adına gerekli ve yararlıdır- bu yazı ile artık türlerarası okumaya bir başlangıç yapılarak Yusuf Kıssası'nın sahip olduğu özgün bilgiyi kalıcı bir değer hâline dönüştürüp yerelden evrensele nasıl taşıdığını ve böylece yarattığı geniş etki alanını vurgulamak yolunda naçizane bir adım atılmıştır. Bir makale sınırları içinde Türk edebiyatı, Türk tiyatrosu ve Türk sinemasından belli başlı örnekler üzerinde Yusuf Kıssası'nın 'aktarılmı' ve 'sürme' boyutunda ne gibi dönüşümlerden geçtiği, yeni anlam olanaklarıyla nasıl bir zenginlik ve derinlik kazandığı ana hatlarıyla gösterilmiştir. İncelememiz, yerli ve yabancı diğer metinlerin de örneklem alanına dahil edilip daha da ayrıntıya inilerek dikey veya yatay boyutta genişletilmeye her zaman açıktır. Ortak bir konu vesilesiyle farklı kültürlerin tarihini düşünce yapılarını tanımak, farklı izlekleri görmek kadar derin yapıdaki değişmez özellikleri görmek de önemlidir. Düşünce dizgelerindeki ilişkiselliği görebilecek bilinçte olmak, bir bakıma, başkasını keşfederken kendi içsel zenginliğinin farkına varmak anlamına da gelir. Yeter ki çoğul derinliğe sahip görme biçimleri daima var olsun. Farklı sanatsal biçimler arasındaki metinlerarası/göstergelerarası alışverişi sorgulama ve evrensel değerlerdeki değişmezleri insanlığın ortak kültürel mirası bağlamında tespit etme bakımından bu yöntemi kullanarak yapacağımız okumalar, farklı özneler üzerinden ileride de devam edecektir. Bu yazının öznesi ise bize şunu söylemektedir: Yusuf Kıssası aynı veya benzer başlıklarla sürekli yeniden biçimlenerek, aynı ve farklı

zamanlarda/ülkelerde aynı&farklı yapılar ve aynı&farklı bağlamlarla sürekli aktarılarak, türsel ve türlerarası biçimsel-anlamsal dönüşümlerden geçerek sürekli yinelenmiş yeniden yazılmıştır ve yinelenmeye yeniden yazılmaya da devam edecektir. Hikâye süreklidir çünkü, şiir edebiyat müzik tiyatro sinema hangisinin dilinde olursa olsun. Tıpkı hayatın ve evrenin sürekliliği gibi!

NOTLAR

- 1 Bu şiir; yazımın epigrafi olarak (metinlerarası ilişkiler açısından sahip olduğu 'yan-metinsel' niteliğiyle epigraf da yazımın ayrılmaz bir parçasıdır) Yusuf Kıssası'nın güncel taşıyıcı nasıl yeniden yaratılıp yinlendiğini göstermesi bakımından, başlığı ve alıntıladığımız dizeleriyle ilk ve tam buradan düşünülmesine dikkat çekmek amacıyla açtığımız bir anlamsal dönüşüm parantezidir. Şiirin tamamı için bkz. Ömer Erdem, "fı-sıldayan çalılık", *Kör*, İstanbul, 2011: 50-51.
- 2 Yusuf Kıssası için yaptığımız bu tespitler bize bir başka açıdan şu soruları da sorduruyor: Peki bütün bunların neden(ler)i ne olabilir? Doğu dünyası da, Batı dünyası da bu neden(ler) üzerine düşünmüş müdür?
- 3 Daha geniş bilgi için bkz. Yaşar Kurt, *Hz. Yusuf'un Tarihsel Hayatı Mukayese ve Değerlendirme*, Ankara, 2005; İbni Arabî, *Füsüsül-Hikem* (Çeviren: Ekrem Demirli), İstanbul, 2006; Ömer Faruk Harman, "Yusuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44, 2013: 1-5; [http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_\(son_of_Jacob\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_(son_of_Jacob)); <http://tr.wikipedia.org/wiki/Yusuf>
- 4 Evrensel (fr. *universaux*) terimi ile "bir yapıtın, türün evrensel nitelikli değişmezlerine ilişkin yapısal unsurlar"ı (Aktulum 2013: 102) kastediyoruz.
- 5 Anametın (fr. *hypertexte*) terimi ile "bir dönüşüm işleminin sonunda önceki bir metinden türetilen bir metne verilen ad"ı (Aktulum 2011: 418), dolayısıyla "bir B Metni'nin (yani anametın: 'yalnı ya da dolaylı bir dönüşüm işlemiyle önceki bir metinden türeyen her metin') ondan türeyen bir A Metni'ne (alt-metin, göndergemetin) yalın bir dönüşüm ya da öykünme ile bağlayan ilişki"yi (Aktulum 2014: 68-69) kastediyoruz.
- 6 Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.yol-gosterici.com/tevatrat/tevatrat01.htm>, Renan Ernest, *Etudes D'histoire Religieuse*, Paris, 1880; Heinrich Speyer, "Jüsuf", *Die Biblischen Erzählungen in Qoran*, Hildesheim, 1971: 187-224; Antony H. Hons, *Joseph in the Qur'an: Dramatic Dialogue, Human Emotion and Prophetic Wisdom*, Roma, 1981; Yaşar Nuri Öztürk, "Yüsuf Süresi (12/53)", *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul, 2002: 214-225; Frederick Greenspahn, "Yoseph", *The Encyclopedia of Religion*, VII, 2005: 115-116; Kadir Polater, "Kur'an ve Kitâbı Mukaddes'e Göre Yüsuf Kıssası", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII/3, 2007: 9-50; Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, İstanbul, 2010; Ömer Faruk Harman, "Yusuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44, 2013: 3.
- 7 Daha geniş bilgi için bkz. Gaston Maspero, *Études de mythologie et d'archéologie égyptiennes*, Paris, 1892-1916 ; Daniel Völter, *Aegypten und Die Bibel - Die Urgeschichte Israels Im Licht Der Aegyptischen Mythologie*, Leiden, 1909; Ahmed Osman, *Stranger in the Valley of the Kings: The Identification of Yuya as the Patriarch Joseph*, 1987; F. Gladstone Bratton, *Yakın Doğu Mitolojisi* (Çeviren: Nejat Muallımoğlu), İstanbul, 1995; Celal Settari, *Züleyha'nın Aşk Derdi* (Çeviren: Mehmet Kanar), İstanbul, 1998; <http://www.derki.com/ezoterik/akhe-natonla-ezber-bozmak>.
- 8 Daha geniş bilgi için bkz. Giritli Sırrı Paşa, *Ahsenü'l-Kıssas: Tefsir-i Süre-i Yüsuf*, İstanbul, 1892 (eserin Latin alfabesiyle baskısı için bkz. *Güzel İnsan Yusuf* [Hazırlayan: Tahir Galip Serath], İstanbul, 2006); Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyât*, Ankara, 1979; Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (Çeviri: Zâkir Kadiri Ugan - Ahmet Temir), İstanbul, 1991; Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, İstanbul, 1993; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1996; Süleyman Ateş, *Kur'an'da Peygamberler Tarihi*, İstanbul, 2002; Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehabi, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât* (Çevirenler: Enbiya Yıldırım - Asiye Yıldırım), İstanbul, 2003; Dilaver Gürer, *Füsusu'l-Hikem ve Mesnevi'de Peygamber Öyküleri*, Konya, 2007.
- 9 Daha geniş bilgi için bkz. Ernest Renan, *Histoire du peuple d'Israël*, 5 volumes, Paris, 1887-1893; Gaston Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*, 3 volumes, Paris, 1895-1899 ; John Macgowan – William Rogers, *The Life of Joseph*:

- The Son of Israel*, Connecticut, 1797; Michael Schmitz, *Über das altspanische Poema de José*, Erlangen, 1899; Ramón Menéndez Pidal - *Poema de Yûçuf: materiales para su estudio*, Madrid, 1902; Ursula Klenk, *La leyenda de Yusuf: ein Aljamiado-text*, Tübingen, 1972; William Weisiger Johnson, *The Poema de José: a transcription and comparison of the extant manuscripts*, University of California, 1974; A.G. Chejne, *Muslim Spain: Its History and Culture*, Minneapolis, 1974; Gerard Wiegiers, *Islamic Literature in Spanish and Aljamiado*, Leiden, 1994.
- 10 Daha geniş bilgi için bkz. Aktulum 2013: 63-66, Ricoeur 2013: 305-306.
- 11 Daha geniş bilgi için bkz. Thomas Mann, *Yusuf ve Kardeşleri* (Çeviren: Zeki Cemil Arda), Ankara, 2006; Alan E. Knight, *Aspects of Genre in Late Medieval French Drama*, Manchester Universty Press, 1983; Norah M. Titley, *Miniatures from Persian Manuscripts: A Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and the British Museum*, London: British Museum Publications, 1977; Lale Uluç, *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurları*. İstanbul, 2006; <http://www.klasiknotlari.com/tr>, <http://www.sanatabasla.blogspot.com/meryemin-evlilik-marriage-of-virgin>, <http://www.rembrandtonline.org>, <http://catalog.hathitrust.org/Record/011157172>, <http://www.oldbookart.com/2012/02/07/owen-jones-the-history-of-joseph-and-his-brethren>, <https://www.google.com.tr/#q=joseph+and+the+coat+of+many+colors+animat+ed+movie>,
- 12 Daha geniş bilgi için bkz. Kenan Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 2009; Zebihullah Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi* (Çeviren: Hasan Almaz), Ankara, 2002, Günsel Renda, "İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki Zübdetü't-Tevarih'in Minyatürleri", *Sanat*, 6, 1977: 58-67; Metin And, Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, İstanbul, 2010; Rıza Kurtuluş, "Yûsuf ve Züleyhâ (Fars Edebiyatı), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44, 2013: 40-41; http://en.wikipedia.org/wiki/Yousuf-e_Payambar_%28TV_series%29.
- 13 Daha geniş bilgi için; Klasik Türk Edebiyatı ile ilgili bkz. Vasfi Mahir Kocatürk, *Taşlıcalı Yahya Bey Yûsuf u Zelihâ*. İstanbul, 1944; Abdurresûl Tahbazzâde Hayyampûr, "Türk ve İran Edebiyatlarında Yusuf ve Züleyha Mesnevileri" (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, 1945; Dehri Dilçin, *Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zeliha*. İstanbul, 1946; Talat Tekin, "13. Asır Anadolu Şairlerinden Şeyyad Hamza'nın Destân-ı Yûsuf Mesnevisi Üzerine Dil Tetkikleri" (Basılmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 1951; Halide Cemil Dolu, "Yûsuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nûshalar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4, 1952: 419-445; a.g.y, "Menşeyinden Beri Yusuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları" (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, 1953; İsmail Hikmet Ertaylan, *Yusuf ile Züleyha*. İstanbul, 1960; Agah Sırrı Levend, "Kemal Paşazâde'nin Yûsuf ü Züleyhâ'sı", TDAY, 1969; a.g.y, *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara, 1988; Mehmet Çavuşoğlu, *Yûsuf ve Zelihâ*. İstanbul, 1979; Mustafa Demirel, *Kemal Paşazâde Yusuf u Züleyha Seçmeler*. Ankara, 1983; İsmail Ünver, "Mesnevi", *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Sayı: 415-417, 1986: 441, 450, 460; Naci Onur, *Hamdî Yûsuf ü Züleyhâ*. Ankara, 1991; Leylâ Karahan, *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf Yûsuf u Züleyhâ*. Ankara, 1994; Kâzım Köktekin, "Bir Yusuf ve Züleyha Şairi Süle Fakih ve Eseri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, 1996: 173-179; Aysu Ata, "Kıssa-i Yûsuf-ı Sıddîk 'Aleyhisselâm", *Kıyasü'l-Enbiyâ I Giriş-Metin-Transkripsiyon*, Ankara, 1997: 90-155; Gönül Ayan, "Ahmed Yesevi Etkisiyle Yazılan İki Yusuf u Züleyha" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 1997: 31-38; Ahmet Mermer, "Yusuf ile Zeliha", TDEA, 8, 1998: 619-621; Hasan Kavruk, "Yûsuf u Züleyhâ", *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, İstanbul, 1998; Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)*, İstanbul, 1999: 36-38, 59-60, 94-95; Fatma S. Kutlar, "Mesnevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", *Türkbilim Türkoloji Araştırmaları*, 1, 2000: 102-157; Zehra Öztürk, *Hamdullah Hamdî's Mesnevi Yûsuf ve Zelihâ*. Harvard, 2001; Zuhâl Kültürel, *Şerifi Yusuf u Zeliha*. İstanbul, 2001; Ahmet Kartal, "Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı ile Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf ü Züleyhâ'sı", *Dirözlör Armağanı*. Ankara 2003: 93-139; a.g.y, *Doğunun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul, 2013; Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul, 2007; Hanife Koncu, "Yûsuf ve Züleyhâ Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/10, 2007: 617-630; a.g.y,

“Yûsuf ve Züleyhâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44, 2013: 39-40; İsmail Hakkı Aksoyak, “Manastırlı Celâl’in Hüsn-i Yusuf’u”, *Edebiyat ve Dil Yazıları*, Ankara, 2007: 7-16; Melike Gökcan Türkdoğan, “Klasik Türk Edebiyatında Yusuf ü Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma” (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2008; Osman Yıldız, *Şeyyad Hamza Yûsuf u Zelihâ (Dâstân-ı Yûsuf)*. Ankara, 2008; Ümit Özgür Demirci – Şenol Korkmaz, *Şeyyad Hamza Yûsuf u Zelihâ*. İstanbul, 2008; Ahmet İçli, “Yusuf u Züleyha Mesnevisinde Mekân”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, 2008: 339-351; a.g.y., “Hamdullah Hamdî’nin Yusuf u Züleyha Mesnevisinin Kavram ve Sembol Boyutu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 39, 2009: 189-199; Soner Akdağ, “Klasik Türk Edebiyatı’nda Adına Mesneviler Yazılan Kadın: Züleyha”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40, 2009: 71-72; Sibel Üst, “Bir Aşkın İki Hikâyesi Şeyyad Hamza’nın Yusuf ile Züleyhâ’sı Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Turkish Studies*, 4/7, 2009: 796-825; Recep Demir, “Hamdî’nin Yusuf u Züleyhâ Mesnevisinde Tercüme ve Yerli Söylem”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, 2010: 37-63; Ali Cin, “Karışık Dilli Eserlerden Ali’nin Yusuf ve Züleyhâ Hikâyesi”, *Turkish Studies*, 5/1, 2010: 199-236; İsmet Şanlı, “Molla Câmî’nin Yusuf u Züleyhâ’sının Bilinmeyen İki Türkçe Şerhi”, *Turkish Studies*, 5/1, 2010: 1328-1345; Ayşe Sağlam, “Hamdullah Hamdî’nin Yusuf u Züleyha Mesnevisi ile Thomas Mann’in Yusuf ve Kardeşleri Romanının Ana Karakterlerine Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 2011: 20-46; Halk Edebiyatı ile ilgili bkz. Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul, 1988; Öcal Oğuz, “Âşık Efgan Hikâyesi: İnceleme-Metin” (Bastırılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1995: 13; Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara, 1997; Yeliz Özay, “Metinlerarası İlişkilerde Sözlü Yapıların ve Sanatçıların Konumu Üzerine”, *Millî Folklor*, 75, 2007: 164-173; a.g.y. “Metinlerarasılık ve Türk Halk Hikâyelerinde Ana-Metinsel Dönüşümler”, *Millî Folklor*, 83, 2009: 6-18; Özkan Daşdemir, *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*, Erzurum, 2012; Servet-i Fünûn Edebiyatı ile ilgili bkz. Tevfik Fikret, “Kamys-ı Yusuf”, *Rûbâb-ı Şikeste Kırık Saz Bütün Şiirleri: 2* (Hazırlayan: Âsım Bezirci), İstanbul, 1984: 70-73; Minyatür ile ilgili bkz.

Norah M. Titley, *Miniatures from Turkish Manuscripts: A Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and the British Museum*, London, 1981; Lale Uluç, *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar*. İstanbul, 2006; Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojyası*, İstanbul, 2010; Opera ile ilgili bkz. Selahattin Çitçi, “Halide Edip Adıvar’ın Feminist ve Semitik Bir Operası: Kenan Çobanları”, *Turkish Studies*, 4/3, 2009: 655-668.

- 14 Daha geniş bilgi için; Edebiyat ile ilgili bkz. Âşık Molla Rahim, *Manzum Hazret-i Yusuf Kıssası*, İstanbul, 1955; Faruk Nafiz Çamlıbel, “Yusuflar”, *Han Duvarları*, İstanbul, 1969; Arif Nihat Asya, “Zeliha”, *Rubaiyyat-ı Arif II*, İstanbul, 1976: 53; Cemal Kurnaz, “Yusuflar Geliyor Zindanlardan”, *Divan*, 9-10, 1979: 14; Necip Tosun, “Kuyu”, *Küller ve Uçurumlar*, İstanbul, 1998; Rasim Özdenören, *Kuyu*, İstanbul, 2000; Melike Türkdoğan, “Rasim Özdenören’in ‘Kuyu’ Öyküsünde Metinlerarası İlişkiler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 35, 2007: 167-189; Nazan Bekiroğlu, *Kalbin Üstünde Titreyen Hüzn: Yusuf ile Züleyha*. İstanbul, 2000; Münire Kevsir Baş, “Yusuf İle Züleyhâ Aşkıının Klasik ve Modern İfadesi: Hamdî ve Nazan Bekiroğlu Örneği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51, 2010: 349-394; Tiyatro ile ilgili bkz. Nazım Hikmet, *Yusuf ile Menofis Oyunları 3*. İstanbul, 2002; Cafer Gariper – Yasemin Küçükcoşkun, “Nazım Hikmet’in Ferhat ile Şirin ve Yusuf ile Menofis Adlı Tiyatro Eserlerinde Yenidenyazma ve Edebi Dönüştürme”, *Nevin Önder Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu I Tiyatro*, Ankara, 2007: 137-164; Opera ile ilgili bkz. <https://secure.dobgm.gov.tr/opera2013/devopera.aspx>, <http://www.devtiyatro.gov.tr/hakkimizda-basdramaturgluk-oyunarsivi-3579.html>; Sinema ile ilgili bkz. <http://www.siyad.org/article.php?id=5944>; Semih Kaplanoğlu, *Yusuf Üçlemesi ve Yusuf’un Rüyası* (DVD+Kitap), İstanbul, 2010; <http://www.kaplanfilm.com/tr/bal.php>; <http://faysal Sosyal.com/cinematography/crossroads-3-yol>.
- 15 Daha geniş bilgi için bkz. Aktulum 2014: 76-131.
- 16 Daha geniş bilgi için bkz. Aktulum 2014: 113-118.
- 17 Daha geniş bilgi için bkz. Işın Bengi, “Şiir Çevirisini Yönlendiren Kısıtlamalar”, *Dilbilim Araştırmaları*, 1992: 101-112; Berrin Karayazıcı, “Biçembilim ve Yazın Çevirisi”, *Dilbilim Araştırmaları*, 1994: 247-263; Re-

- zan Kızıltan, "Tarihte Çeviri: Aydınlanma ve Erken Romantizmin Edebi Çeviri Kuramları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41/1, 2001: 37-68; Walter G. Andrews, "Starting over again: Some suggestions for rethinking Ottoman Divan Poetry in the context of translation and transmission", *Translations: (re)shaping of literature and culture* (Editör: Saliha Parker), İstanbul, 2002: 15-40; Selim S. Kuru, "The literature of Rum: The making of a literary tradition (1450-1600)", *The Cambridge History of Turkey: The Ottoman Empire as a World Power 1453-1603* (Edited by Suraiya Faroqi and Kate Fleet), Volume: 2, Cambridge, 2012: 548-592; a.g.y. "Anlamı Aydınlatan Kara Yazı: Metin ve Hâlleri", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Te'lif, Tercüme ve Şerh* (Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), İstanbul, 2014: 18-33; Saliha Parker, "Terceme ve Nazire Olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar ve Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmalarına Kavramsal Çerçeve Kurmak", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume: 33/II, 2009: 89-110; a.g.y. "Terceme, Te'lif ve Özgünlük Meselesi", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Te'lif, Tercüme ve Şerh* (Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), İstanbul, 2014: 36-71.
- 18 Batı dillerine yapılan çeviriler ile diğer tercemeler için bkz. Farsçadan Fransızcaya: Auguste Bricteaux. *Djami, Youssouf et Zuleikha: Traduit pour la première fois du persan en français*. Paris, 1927; Farsçadan İngilizceye: Ralph Thomas Hotchkin Griffith. *Yusuf and Zulaikha: a poem by Jâmi*, London, 1882, Alexander Rogers. *Kitâb-i Yusuf wa-Zulaikhâ = The book of Joseph and Zuleikhâ: Historical Romantic Persian Poem*, London, 1892; Farsçadan Almancaya: Vicenz Edlem Von Rosenzweig. *Joseph und Suleicha: Historisch-romantisches Gedicht*, Wien, 1824, Baron Ottokar de Schlechta Wssehrd. *Jussuf und Suleicha: Romantisches heldengedicht*, Wien, 1889; Farsçadan İtalyancaya: Francesco Cimmino. *Dal poema persiano Jusuf e Zuleicha di Mevlana Abderrahman Giami*, Napoli, 1899; Osmanlıcadan İngilizceye: Steven Landon West. *The First Story of Joseph in Turcic Islamic Literature: A Study in Acculturation* (Ph.D), Columbia University, 1975, Stephanie Bowie Thomas. "The Story of Joseph in Islamic Literature

with an Annotated Translation of the Pre-Ottoman Destân-ı Yûsuf by Şeyyad Hamza" (master thesis), Colombia University, 1992; Arapçadan Osmanlıcaya: Celalzâde Nişânî Mustafa Çelebi. *Cevâhirü'l-Ahbâr fi Hasâ'ilü'l-Ahyâr* (Cuveynî'den, 1560), Mehmed b. Mehmed Altıparmak. *Yûsuf-nâme* (Tâceddin Ebubekr'den, 1621); Farsçadan Osmanlıcaya: Karamanlı Kâmî Mehmed. *Yûsuf u Züleyhâ* (Câmî'den), Mehmed İzzet Paşa. *Yûsuf u Züleyhâ* (Câmî'den); Farsçadan Çağataycaya: Dur Big. *Kıssa-i Yûsuf* (1409), Hamîdî. *Kıssa-i Yûsuf* (1469); Osmanlıcadan Tatarca ve Rusçaya: Fazıl Fasahev. *Kul Gali Kıssa-i Yûsuf* (Ali'den, 1983), Nurmuhammed Hisamov. *Kul Gali Kıssa-i Yûsuf* (Ali'den, 1997); Kırım Türkçesinden Osmanlıcaya: Haliloğlu Ali. *Yûsuf u Züleyhâ* (Kırımli Mahmud'dan).

- 19 Câmî'nin *Yûsuf ü Züleyhâ*'sının Farsçadan Almanca ve İtalyancaya yapılan çevirileri hakkında çoğu kaynak sadece yazar isimlerini verirken, eser adını ve künyesini bulma konusundaki hassasiyetimi paylaşan değerli meslektaşım Doç. Dr. Hanife Koncu ve yüksek lisans öğrencisi Elif Karasoy'u burada şükranla anıyorum.

KAYNAKLAR

- Aktulum, Kubilay. *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Kanguru Yayınları, 2014.
- _____. *Metinlerarasılık/Göstergelelerarasılık*. Ankara: Kanguru Yayınları, 2011.
- _____. "Bir Ana-Metin Olarak Nasreddin Hoca Hikâyeleri Üzerine Kimi Dönüşürmeler" *Folklor ve Metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013: 79-100.
- Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. Çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Günay, Doğan. "Anlatısal Metinlerin İncelenmesi", *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual, 2007: 135-209.
- Kuru, Selim S. "Anlamı Aydınlatan Kara Yazı: Metin ve Hâlleri", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Te'lif, Tercüme ve Şerh* (Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), İstanbul: Klasik, 2014: 19-33.
- Levend, Ağah Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Ricoeur, Paul. *Zaman ve Anlatı: Dört Anlatılan (Öykülenen) Zaman*. Çev. Umud Öksüzan – Atakan Altınörs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.